
*Марія
Бойчун*

**ГЕРМЕНЕВТИКА БІБЛІЙНОГО
ТЕКСТУ В АНТІОХІЙСЬКІЙ ШКОЛІ:
«Вступ до Божественних Писань»
Адріана Антіохійського**

На початку дослідження праці Адріана Антіохійського «Вступ до Божественних Писань» ми припускаємо, що для аналізу Святого Письма автор спирався на традиційний для грецьких церков текст Септуагінти, незважаючи на те, що існують незначні розбіжності у наведених ним цитатах. Крім цього, ймовірно, він використовував також інші грецькі переклади, зокрема, звертався до Лукіанової рецензії або ж вдавався до цитування із пам'яті, що також мало місце у практиці Антіохійської школи. На це вказують, зокрема, випадки, коли в цитатах із Писання в тексті Адріана ми подибуємо інший порядок слів, додані або ж пропущені займенники, замінені близькими за значенням дієслова та дієприкметники, дещо відрізняється орфографія написання окремих слів, іноді радше приблизний скорочений переказ змісту тексту, а не цитування. Також варто виокремити біблійні цитати, які за певними, можливо, дрібними, але досить яскравими та чіткими ознаками збігаються із Пешиттою або ж масоретським текстом (далі — МТ), при цьому відрізняючись від тексту Септуагінти (далі — LXX). Такі текстові маркери дозволяють робити певні висновки щодо того, який варіант тексту мав перед собою власне Адріан, які ревізії були поширені у V ст., а також, який текстологічний статус мали цитати Старого Заповіту.

© М. БОЙЧУН,
2019

Ми маємо певну статистику тих біблійних цитувань у праці Адріана, які повною мірою або максимально наближено (за винятком деяких граматичних чи лексичних неточностей) збігаються із Септуагінтою. У відсотковому співвідношенні до загальної кількості цитувань, наведених Адріаном, число цитат, що їх можна ідентифікувати як такі, що мають за Vorlage (з нім. прототип, матриця; для позначення головної, попередньої версії тексту, основи) Септуагінту, становить загалом 365 цитат із 482, тобто 75%.

До цієї кількості, в рамках загального обсягу, варто також додати число тих цитат, які в межах незначних граматичних чи стилістичних неточностей у максимально наближеній формі все ж збігаються із Септуагінтою. Сюди ми відносимо цитування, першою чергою, скорочені, або ті, в яких відрізняється порядок слів у реченні. Далі йдуть цитати із невеликими розбіжностями або за граматичними категоріями, або лексичними, або стилістичними.

Наприклад, у наведеній цитаті із Пс. 32:13 у Адріана переставлені місцями слова ἐπέβλεψεν ἐξ οὐρανοῦ ὁ κύριος («Споглядає з небес Господь») [Migne, 1888:р. 1273] у порівнянні з LXX: ἐξ οὐρανοῦ ἐπέβλεψεν ὁ κύριος («З небес споглядає Господь»), при цьому порядок слів Септуагінти відповідає МТ, сирійському перекладу і Таргуму. У Іс. 11:2-3 порядок слів теж дещо відрізняється від порядку слів в LXX [Migne, 1888: р. 1296]. У тексті із Єзек. 11:24 та Єзек. 3:14 у Адріана переставлено місцями слова, поєднано два вірші [Migne, 1888: р. 1296]. У Йов. 2:5 у Адріана дещо відрізняється орфографія: ὀστέων («кісток») [Migne, 1888: р. 1273], тоді як в LXX — ὀστῶν. Перед словом κυρίου («Господь») в цитаті Йов. 19:21 у LXX стоїть частка γάρ («використовується для вираження причини, висновку, продовження чи пояснення»), якої немає у Адріана [Migne, 1888: р. 1273]. У цитаті із Вих. 21:6 у Адріана замість займенника αὐτῷ («йому») займенник σοι («тобі») [Migne, 1888: р. 1297].

Наведена Адріаном цитата Ос. 2:21 поряд зі зміненим порядком слів відрізняється від LXX ще й пропущеним зворотним займенником ἐμαυτῷ («собі»), а також синонімічною фразою ἐν κρίσει («у правосудді») замість ἐν κρίματι (що теж може перекладатися як «у правосудді», але частіше має значення «суду» — як адміністративного вироку, покарання). Як результат у Адріана читаємо: μνηστεύσομαί σε ἐν κρίσει καὶ ἐν δικαιοσύνῃ («заручу тебе в суді та праведності (справедливості)»), а в LXX — μνηστεύσομαί σε ἐμαυτῷ ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ἐν κρίματι («заручу тебе Собі в праведності (справедливості) та правосудді») [Migne, 1888: р. 1276]; в МТ тексті порядок слів такий самий, як і в LXX. Цитуючи Пс. 88:27-28, Адріан скорочує обидва вірші, залишаючи одну цитату із двох шматків [Migne, 1888: р. 1276]. У цитуванні Бут. 2:7 в Адріана пропущено іменник ὁ θεὸς («Бог»), тоді як у LXX: ἔπλασεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον («і створив Бог людину»), крім того, дієслово ἔπλασεν («створив») у Адріана вжито без кінцевого *ню* («ἔπλασε») [Migne, 1888: р. 1277], на відміну від LXX. Передаючи вірш Іс. 5:2, Адріан подає текст, ідентичний із LXX, окрім двох присвійних займенників, які вживає у жіночому роді, тоді

як у LXX — вони в чоловічому: φραγμὸν περιέθηκα καὶ ἐχαράκωσα καὶ ἐφύτευσα ἄμπελον σφωρηχ καὶ ὄκοδόμησα πύργον ἐν μέσῳ αὐτοῦ (αὐτῆς) καὶ προλήνιον ὄρυζα ἐν αὐτῷ (αὐτῇ) («Огорожею огородив, і обкопав, і виноградом добірним засадив, і башту поставив посеред нього(неї), і витесав у ньому(ній) чавило») [Migne, 1888: p. 1277]. У тексті Пс. 129:1 замість займенника в акузативі σε («тебе») Адріан вживає в дативі σοι («тобі») [Migne, 1888: p. 1300]. У цитаті Лук. 3:9 Адріан на початку додає вигук ἰδοῦ («ось»); замість прийменника πρὸς («до») вживає прийменник ὑπὸ («під») [Migne, 1888: p. 1308].

Часто Адріан використовує синоніми для передання тексту, наприклад, у Йойл. 4:20 замість дієслова κατοικηθήσεται — індикативу майбутнього часу від κατοικέω («житиме»), вжитого в LXX, у Адріана стоїть дієслово κατοικισθήσεται — індикатив майбутнього часу від κατοικίζω («стоятиме, населятиме») [Migne, 1888: p. 1297].

Щодо упушень, то таких прикладів достатньо; зокрема, у тексті Пс. 144:18 пропущено означальний займенник в родовому відмінку πάντων («усім») [Migne, 1888: p. 1277], який ми бачимо у LXX, і відповідник йому ж — у МТ. Серед маркерів до категорії цитувань із пропущеннями бачимо і Бут. 22:12, у якому відсутній, на відміну від LXX, сполучник γάρ («для») [Migne, 1888: p. 1281]. Також упушено сполучник γάρ («бо») в 1 Кор. 10:4; крім того, переставлено місцями декілька прийменників [Migne, 1888: p. 1288]. Фразу Пс. 31:4 скорочено і паралельно додано займенник μοι («мені»), якого немає в LXX [Migne, 1888: p. 1301]. Упушено прислівник ἐκεῖ («там») у Бут. 11:7 та звернення κύριε («Господи») у Ис. 63:17 [Migne, 1888: p. 1289]. Натомість у Пс. 10:5, навпаки — в тексті LXX не вживається у фразі прийменник σὺν («з»), він там відсутній [Migne, 1888: p. 1300]. У Ів. 9:39 деякі слова переставлено місцями, упушено займенник τοῦτων («цей») [Migne, 1888: p. 1289]. У Дії 20:22 у Адріана упушено вигук ἰδοῦ («ось») [Migne, 1888: p. 1296]. У цитаті із Бут. 8:21 у Адріана пропущено ὁ θεός (Бог) [Migne, 1888: p. 1273], тоді як у LXX ім'я Бога звучить як κύριος ὁ θεός. До категорії більш серйозних упушень можна віднести Пс. 13:1, де відсутній прикметник ἄφρων («безумний»), що виступає у реченні в LXX підметом [Migne, 1888: p. 1289]. До скорочених можна віднести такі цитування: Рим. 1:4 [Migne, 1888: p. 1292], Пс. 78:2 [Migne, 1888: p. 1293], Бут. 6:3 [Migne, 1888: p. 1273, 1275], Ис. 46:4 [Migne, 1888: p. 1297], Пс. 103:33 [Migne, 1888: p. 1300], Пс. 96:1 [Migne, 1888: p. 1304], Йов 1:6, Матв. 5:29 [Migne, 1888: p. 1305], Ис. 23:16, Ис. 23:10, Наум 2:12, Ис. 14:11, Матв. 3:8 [Migne, 1888: p. 1308], Дан. 7:13 [Migne, 1888: p. 1309].

У тексті Міх. 1:3 вжито прикметник в акузативі у формі множини ὑψηλά («високі») замість іменника в акузативі у формі множини ὕψη («висоти»), як ми бачимо у Септуагінті [Migne, 1888: p. 1277]. При цьому і в Масоретському тексті, і в тексті Пешитти вжито також іменники. У Єзек. 39:17 у Адріана, на відміну від LXX, де додатки стоять у знахідному відмінку, друга половина фрази стоїть у формі давального відмінка: πάντων τοῖς θηρίοις («всій польовій

звірині») [Migne, 1888: p. 1308]. Дещо перефразовано і скорочено цитату з Бут. 3:8 з LXX: ἤκουσεν («почув») замість ἤκουσαν («почули») [Migne, 1888: p. 1280]. При цьому текст МТ, сирійський і Таргум Онкелоса теж відповідають тексту Септуагінти. Переставляючи місцями слова і скорочуючи цитату Матв. 5:22, Адріан дещо видозмінює її зміст [Migne, 1888: p. 1292]. Так і цитата з Ис. 45:7 порівняно з LXX є скороченою [Migne, 1888: p. 1292]. А от у Бут. 1:27 переставлено місцями слова, проте зміст від того залишається таким, як і в LXX [Migne, 1888: p. 1292]. У Бут. 19:24 у Адріана слова вжито теж не в тому порядку, як у LXX, а також додано іменник ὁ θεός («Бог») [Migne, 1888: p. 1292]. Цитату Іоїл 2:11 дещо скорочено, використано прийменник ἀπό («від») замість πρό («перед»), як у Септуагінті [Migne, 1888: p. 1293]. У Пс. 103:4 кінець фрази поставлено в іншій відмінковій формі (іменник у родовому та прикметник у знахідному відмінку): πρὸς φλόγα, на відміну від використаного називного в LXX [Migne, 1888: p. 1300]. В LXX в Єзек. 34:8 вживається дієслово βόσκω («пасти») в аористі — ἐβόσκησαν, тоді як в Адріана вжито βόσκωσιν [Migne, 1888: p. 1301]. В Адріана в Пс. 101:8 замість дієслова ἐγενήθη в аористі (як у LXX) вжито γενόμεν; замість прислівника ὡσεὶ («немов») — сполучник ὡς («як») [Migne, 1888: p. 1304]. У Пс. 22:5 замість сполучника ὡς («як»), як у Септуагінті, — прислівник ὡσεὶ («немов»); також додано займенник με («мене») [Migne, 1888: p. 1304]. У Пс. 16:8 Адріан додає звернення κύριε («Господь») і вживає іменник κόρη («зіниця») [Migne, 1888: p. 1305], тоді як в LXX — κόρα («зіниця»).

У Пс. 103:2 дієприкметник ἀναβαλλόμενος («накидуючи, зодягаючи») в тексті замінено близьким за значенням дієприкметником περιβαλλόμενος («накидуючи, зодягаючи, окутуючи») [Migne, 1888: p. 1284], а у тексті Пс. 87:15 упушено звертання κύριε («Господи»), на відміну від LXX [Migne, 1888: p. 1284]. У МТ, Пешитті та Таргумі звертання збережено. Цитуючи Пс. 50:10, Адріан вживає особовий займенник μοι («мені») в дативі від ἐγώ [Migne, 1888: p. 1284], тоді як в LXX вжито με в акузативі; а цитуючи Пс. 32:5, Адріан додає підмет ὁ κύριος («Господь») [Migne, 1888: p. 1285]. У вірші Ис. 54:11 Адріан переставляє місцями слова, але від цього зміст не змінюється [Migne, 1888: p. 1288], те саме стосується й Зах. 5:8 [Migne, 1888: p. 1305]. У тексті Пс. 31:4 додано займенник μοι («мені»), на відміну від LXX [Migne, 1888: p. 1288]. Тексти МТ та Пешитти за змістом відрізняються і від тексту, наведеного у Адріана, і від LXX. У Бут. 49:6 Адріан використовує дієслово εἰσελθῶ («входить» від εἰσερχομαι), тоді як в LXX — ἔλθω («ходить» від ἔρχομαι) [Migne, 1888: p. 1289]. У тексті Бут. 15:13 замість займенника в генетиві αὐτοῦς («їх») у Адріана використано займенник αὐτοὶ («вони») у номінативі [Migne, 1888: p. 1292]. У наведеній цитаті Аввак. 1:11 додано займенник αὐτοῦ («Його») [Migne, 1888: p. 1296].

Щодо відмінностей у граматичних категоріях часу, то прикладом є цитата Іоїл 1:19, де у тексті Адріана використано дієслово ἀναλώσει (у майбутньому часі) замість ἀνήλωσεν (в аористі), як у LXX [Migne, 1888: p. 1288].

У МТ та в сирійському тексті теж використано минулий час. А у Бут. 27:36 Адріан вживає перфект ἐπτέρνικεν замість аориста ἐπτέρνισεν, що стоїть в LXX [Migne, 1888: p. 1287]. У Лук. 19:40 Адріан замість займенника οὗτοι («ці») вживає займенник ἡμεῖς («ми»), замість дієслова в активі κράζουσιν — в медіо-пасиві κερράζονται («кричатиме») [Migne, 1888: p. 1305, 1308].

Загалом автором цієї розвідки виявлено 71 цитату, в яких варіант цитування Адріана дещо відрізняється від тексту Септуагінти, але й у своїй більшості лише у незначних та непринципових для змісту місцях існують розбіжності. Вони становлять 14% від загальної кількості цитат у праці «Вступ до Божественного Письма». А в сумі із тими, що повністю збігаються із Септуагінтою, — аж 89%. Тому доречно все-таки їх віднести до категорії тих, що мають за собою Vorlage Септуагінту. Хоча внаслідок певних, не відомих нам обставин Адріан все ж припускається неточностей у викладі своїх цитат. Ми не виключаємо тієї версії, що він продовжує цитувати Святе Письмо по пам'яті, знаючи його «by heart» саме із Vorlage Септуагінти, таким чином, його цитування є максимально близьким до LXX. Або ж, що є не менш переконливою теорією, він користувався якоюсь із ревізій Септуагінти, яка нам не відома, але мала саме такий варіант тексту, який наводить у своїй праці Адріан. Адже представники Антіохійської школи з гіпотетичної точки зору мали доступ до різних текстологічних традицій, та й спростування можливості їхнього самостійного перекладу тексту теж не має підстав. Тож ми можемо стверджувати, що у контексті використання різних традицій тексту антиохійцями, зокрема, обґрунтованої можливості самостійного, дещо вільного перекладу, не існувало так званого «канонічного» біблійного тексту, або ж «суперстандартизованого» перекладу, що мав би незаперечну авторитетність до цитування.

У контексті розвитку нашої гіпотези про звернення Адріана до арамеомовних перекладів (Пешитта, Таргуми), показовою є цитата Іс. 63:3, 6. У LXX ми маємо ἐν θυμῷ («у гніві»), тоді як у Адріана ἐν τῷ θυμῷ μου («у гніві Моему») [Migne, 1888: p. 1276], що відповідає іменній формі із займенниковим суфіксом у МТ בָּרַעַף? («у гніві моему»), а також аналогічній формі, яку ми знаходимо у Пешитті Yzgrwb («у гніві моему»). Наведений текст у Адріана за змістом повністю відповідає варіанту Іс. 63:3 у МТ (וְאֵיךְ כָּרַדְתָּ אֵיךְ סָמַרְתָּ חֲתָמָיִךְ). Тоді як за текстом Септуагінти у нього вжито лише дієслово із Іс. 63:3 (καὶ κατέθλασα), яке в грецькому варіанті лише тут і вживається, а далі збігається із іншим віршем Септуагінти, а саме Іс. 63:6 ([καὶ κατελάτησα] αὐτοὺς τῇ ὀργῇ μου). Тут із відмінностей у нього лише додано прийменник ἐν перед обставиною (αὐτοὺς ἐν τῇ ὀργῇ μου). В МТ ж, в Іс.63:6 для вираження близького до Адріана змісту, що у другій частині його наведення, використано іншу дієслівну лексику, якщо порівняти з Іс. 63:3 (וְאֵיךְ כָּרַדְתָּ אֵיךְ סָמַרְתָּ), що дослівно значить «зроблю їх п'яними у Моїй люті».

Приклад із цитуванням Адріаном Соф. 3:8 теж варто навести до тези про вживання ним кальбок із давньоєврейської та сирійської мов. Адже бук-

вально в LXX ми читаємо εἰς ἡμέραν ἀναστάσεώς μου («до дня повстання Мого»), що і є калькою з давньоєврейської інфінітивної конструкції із займенниковим суфіксом מִי. Також, на відміну від LXX, у Адріана тут пропущено слова автора до прямої мови (λέγει κύριος — говорить Господь) [Migne, 1888: p. 1276].

Зокрема, у Пс. 17:10 в Адріана наводиться οὐρανός (небеса) [Migne, 1888: p. 1277], що є калькою із класичної давньоєврейської іменної форми у множині שָׁמַיִם (небеса), замість οὐρανὸν в однині, як у LXX, що вже говорить на користь Vorlage Масоретського тексту, а не Септуагінти, хоча розбіжність, на перший погляд, незначна. До такого ж типу відмінностей можна віднести й ситуацію із Соф. 1:12; там дещо переставлені місцями слова в тексті Адріана, а саме вказівний займенник дальнього деїксису ἐκεῖνη («той») стоїть після іменника τῆ ἡμέρα («час»), до якого відноситься. Це теж є калькою із давньоєврейської форми, де вказівний займенник стоїть після іменника, до якого відноситься, בַּיּוֹם הַהוּא («у час той»), а також і з сирійської класичної форми wh anbz («у час той») [Migne, 1888: p. 1281]. Схожа картина і з цитатою із Іс. 47:10, де у Адріана замість фрази τῆ καρδία σου («серцем твоїм») стоїть ἐν τῆ καρδία σου («у серці твоєму»), що є калькою із давньоєврейської поширеної форми לְבַבְךָ («у серці твоєму») та ідентичної сирійської Ykblb («у серці твоєму») [Migne, 1888: p. 1292].

Не менш яскравим прикладом слугує цитування Пс. 35:13. Цитуючи його, Адріан додає прикметник πάντες («всі»), підсилюючи фразу із LXX [Migne, 1888: p. 1285]. Показовим тут є той факт, що у Масоретському тексті відсутній прикметник, а у сирійському ми знаходимо ідентичне формулювання до того, що наведено у Адріана arqwn Ydb [Lwk («всі ті, що чинять беззаконня»)].

На користь гіпотези про Vorlage Пешитті також може слугувати Пс. 56:5, де в тексті Адріана вжито дієслово ἐρρύσω («визволив Ти») від ῥύομαι в другій особі однини, тоді як в LXX — ἐρρύσατο («Він визволив») у третій особі [Migne, 1888: p. 1280]. Ці відмінності незначні якраз у сирійському варіанті, який збігається із Септуагінтою, тоді як Масоретський текст і Таргум кардинально відрізняються за змістом.

Ще один незаперечний зразок збігу із сирійським текстом — Пс. 55:3-4 у викладі Адріана. Закінчення вірша Пс. 55:3 ἀπὸ ὕψους («від висоти») Адріан додає до наступного; при цьому, у порівнянні із Септуагінтою, Пс. 55:4 теж змінює майже до невпізнання, додаючи заперечну частку οὐ, а також змінюючи форму однини на множини іменника у генетиві ἡμερῶν («днів») [Migne, 1888: p. 1285]. Примітно, що саме в Пешитті ми знаходимо схоже формулювання у паралельному вірші Пс. 56:4 Lxda 8 amtyab («... не злякаюся») із заперечною часткою, тоді як LXX збігається із текстом МТ.

Тож ми можемо говорити про наявність відповідностей між цитатами, наведеними Адріаном давньогрецькою мовою, там, де вони не збігаються з текстом Септуагінти, із масоретським текстом і сирійським варіантом

біблійного тексту. Кількість таких прикладів невелика, близько шести місць-маркерів у праці Адріана дають нам підстави проводити паралелі. Це може свідчити, по-перше, про наявність у середовищі Адріана масоретського або ж сирійського тексту, з яким він був знайомий, і, відповідно, звідси наводив їх у своїй праці, перекладаючи давньогрецькою мовою. Або ж, по-друге (що гіпотетично має більше підстав бути істиною), про той факт, що, живучи у сирійському мовному середовищі, Адріан, переказуючи текст із пам'яті, мимоволі послуговувався тими кальками, що існували у сирійському та давньоєврейському текстах. І, звичайно, по-третє, — про те, що існувала ще одна ревізія біблійного нарративу давньогрецькою мовою, яка містила в собі місця, розбіжні із Септуагінтою, але близькі із Пешиттою та масоретським текстом.

Цілих 10% від загальної кількості наведених Адріаном цитат (тобто до п'ятдесяти одиниць) становлять ті варіанти, які за всіма показниками дуже далекі від тексту Септуагінти, так само як і від і масоретського, і сирійського тексту, і таргумів, і відомих нам ревізій біблійного тексту. Здебільшого це вільний переказ тексту, який ми бачимо у Септуагінті чи масоретському варіанті. Деякі цитати взагалі важко зіставити бодай із якимось із біблійних віршів. Таке вільне поводження Адріана з текстом підтверджує припущення про цитування ним із пам'яті біблійного тексту, або ж інше — про самостійний переклад Адріаном біблійного тексту чи наявність перед ним вже наявного, але невідомого нам сьогодні перекладу.

На користь тези про вільне цитування тексту Адріаном напам'ять або ж існування ще одного варіанта біблійного тексту свідчить цитування Пс. 120:4. У тексті дієслова $\nu\sigma\tau\acute{\alpha}\zeta\eta$ («задрімав-би») і $\upsilon\pi\nu\acute{\omega}\delta\eta$ («заснув-би») вжиті у формі аористу суб'юнктиву [Migne, 1888: p. 1281], тоді як в LXX — в індикативі майбутнього часу, звідси дещо видозмінюється зміст речення. Причому форма аористу суб'юнктиву видається логічною з огляду на попередній вірш 120:3 у LXX, де початок нарративу якраз виражено дієсловами у цій формі $\mu\grave{\eta} \delta\acute{\omicron}\zeta$ («не дав-би»), $\mu\eta\delta\grave{\epsilon} \nu\sigma\tau\acute{\alpha}\zeta\eta$ («не задрімав-би»). Тому, якщо сприймати 120:4 як продовження та ланцюжок до попереднього вірша, то саме у Адріана дієслова у таких формах звучать доволі природно. Утім, в жодному із доступних нам джерел така версія 120:4 із використаною формою аористу суб'юнктиву не зафіксована. У Масоретському тексті використано теж два імперфекти, що за змістом відповідають радше LXX.

Ми бачимо багато алюзій на текст Септуагінти, як от на Бут. 6:7: текст переказаний за змістом, крім того, нарратив у Адріана оформлений прямою мовою, але не цитований [Migne, 1888: p. 1276]. В Ис. 49:16 у Адріана лише близький за змістом переказ цитати з LXX: $\acute{\iota}\delta\omicron\upsilon \acute{\epsilon}\pi\acute{\iota} \tau\acute{\omega}\nu \chi\epsilon\iota\rho\acute{\omega}\nu \mu\omicron\upsilon \acute{\epsilon}\zeta\omega\rho\acute{\alpha}\phi\eta\sigma\acute{\alpha} \sigma\omicron\upsilon \tau\acute{\alpha} \tau\epsilon\acute{\iota}\chi\eta \kappa\alpha\acute{\iota} \acute{\epsilon}\nu\omega\pi\acute{\iota}\omicron\nu \mu\omicron\upsilon \acute{\epsilon}\grave{\iota} \delta\iota\acute{\alpha} \pi\alpha\nu\tau\acute{\omicron}\varsigma$ («Отож на долонях Своїх тебе вирізь-бив Я, твої мурі позавсіди передо Мною») [Migne, 1888: p. 1277]. Текст МТ збігається із LXX. Цитуючи Пс. 49:23, Адріан дещо перефразовує цитату LXX, додаючи другу частину фрази повністю від себе [Migne, 1888: p. 1285].

Також він перефразовує і скорочує цитату із LXX Пс. 32:5 [Migne, 1888: p. 1285].

У Пс. 44:8 у Адріана слова переставлено місцями, що не зустрічається у жодному з перекладів; крім того, замість дієслова у другій особі однини ἠγάπησας («полюбив (Ти)») він вживає його у третій особі однини ἠγάπησεν («полюбив (Він)») [Migne, 1888: p. 1285], тоді як і у МТ, і у сирійському тексті ми бачимо форми у другій особі однини. У тексті Бут. 49:17 Адриан докорінно перефразовує цитату із LXX: καὶ γεννηθήτω Δαν ὄφις ἐφ' ὁδοῦ («Дан буде змієм при дорозі»); Бут. 16:6 — перефразовує, замінюючи за контекстом займенник αὐτήν («її») ім'ям Ἀγαρ («Агар») та уточнюючи, теж за контекстом, що вона (Агар) — παιδίσκη («невільниця»), що схоже більше на дуже довільний переказ тексту [Migne, 1888: p. 1288].

У Амос. 3:6 Адриан перефразовує цитату, тоді як у LXX — οὐ πτοηθήσεται εἰ ἔσται κακία ἐν πόλει («Чи станеться в місті нещастя») [Migne, 1888: p. 1292]. Цитата Пс. 119:4 теж звучить по-іншому, ніж у LXX, де τὰ βέλη τοῦ δυνατοῦ ἠκονημένα («Стріли сильного відточені») [Migne, 1888: p. 1292]. Це радше схоже на парафраз. У Ис. 41:10 він додає закінчення фрази від себе περὶ τῆς Ἱερουσαλήμ («за Єрусалим») [Migne, 1888: p. 1294]. У Вих. 14:4 Адриан продовжує від себе фразу θεραπόντων αὐτοῦ («рабів його») [Migne, 1888: p. 1294]. Цитата 2Кор. 5:16 у Адріана змінена; додано κατὰ σάρκα Χριστόν («від тіла Христа») [Migne, 1888: p. 1296]. У цитаті 1Кор. 15:50 у Адріана упущено продовження з LXX οὐ δύναται («не може»), тому і зміст, відповідно, інший [Migne, 1888: p. 1296].

Також бачимо, як у Матв. 1:24 Адриан додає прикметник πρωτότοκος («першородного»), якого немає в LXX [Migne, 1888: p. 1297], а у Пс. 29:13 другу половину фрази Адриан додає від себе: ἄχρις ἂν ζῶ καὶ εἶμι («поки є і житиму») [Migne, 1888: p. 1297]. У варіанті Ів. 10:28 у Адріана переставлені місцями слова; вжито займенник ἐγώ («я») замість καγώ («каї+єγώ»); використано дієслово δώσω — індикатив майбутнього часу від δίδωμι («дам») замість δίδωμι — індикативу теперішнього часу від δίδωμι («даю»), як у LXX [Migne, 1888: p. 1300].

У Притч. 8:22 Адриан додає початок фрази від себе: εἶπεν ἡ σοφία («казала мудрість») [Migne, 1888: p. 1305], а в 2Петр. 3:10 у Адріана дещо видозмінено фразу; він додає від себе καὶ ἡ γῆ («і земля») [Migne, 1888: p. 1305]. Цитуючи Наум 3:4, він замість πόρνη («блудниця») ставить іменник πόλις («місто») [Migne, 1888: p. 1308], а в Ос. 10:1 у Адріана замість Ἰσραήλ («Ізраїль»), як у LXX, вжито Ἱερουσαλήμ («Єрусалим») [Migne, 1888: p. 1308].

У 1Сам. 24:15 Адриан переставляє слова місцями, пропускає займенники, додає звертання βασιλεῦ («царю»), дієслово καταδιώκεις («полюєш», яке вжито в LXX) замінює близьким за значенням διώκεις («переслідуєш»), тому зміст фрази докорінно не змінюється [Migne, 1888: p. 1308]. У цитаті Бут. 3:8 у Адріана радше приблизний, скорочений переказ змісту тексту, а не цитування: καὶ ἤκουσαν τὴν φωνὴν κυρίου τοῦ θεοῦ περιπατοῦντος ἐν τῇ παραδείσῳ

(«І почули голос Господа Бога, що прогулювався в раю») [Migne, 1888: р. 1276]. Грецький переклад LXX в даному випадку повністю збігається з давньоєврейським текстом.

Отож, дуже вільний переказ тексту Адріаном, додавання від себе або початку, або закінчення біблійних віршів, заміна дієслів близькими за значенням, але навіть не спільнокореневими, оформлення наративу прямою мовою, вільна зміна структури речення та навіть наведення цитат, до яких важко знайти близькі за змістом паралелі у біблійному тексті, як і попередньо розглянуті цитати, що нібито збігаються із Септуагінтою, але все ж мають незначні розбіжності, — все це ще раз говорить про те, що теза про цитування Адріаном із пам'яті біблійного тексту мусить мати місце у висновках нашого дослідження. Також припущення щодо можливості самостійного перекладу Адріаном біблійного тексту дістало підтвердження. Як і варіант використання ним вже наявної ревізії тексту, але не відомої нам сьогодні. Тому тепер ми можемо із впевненістю говорити про широкий контекст співіснування текстологічних традицій, зокрема у V ст. у середовищі представників Антіохійської школи. Також можна говорити про текстологічний статус біблійних цитат, які не мали повною мірою кодифікованого авторитетного *Vorlage* для цитування, або ж парадигми, яка б виключала із можливих варіантів можливість доволі вільного поводження із біблійним текстом. Тож перебуваючи безпосередньо у контексті традиційної моделі Антіохійської герменевтичної традиції, праця Адріана постає яскравою моделлю для фіксації текстологічної та герменевтичної традиції, а також для підтвердження та спростування нових гіпотез про практику цитувань біблійного тексту.

ДЖЕРЕЛА

- Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Из мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена* (2009), пер. І. Огієнка 1962 р. Київ: Українське
- Вейсман, А.Д. *Греческо-русский словарь* (2006). Москва: Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина.
- Біблійне Товариство.
- Дынник, В.И. *Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов* (1925), т. 2. Москва, Ленинград: Издательство Л. Д. Френкель.
- Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов* (1925), в 2-х т., под ред. Н. Бродского, А. Лаврецкого, Э. Лунина, В. Львова-Рогачевского, М. Розанова, В. Чешихина-Ветринского. Москва, Ленинград: Издательство Л. Д. Френкель.
- Biblia Hebraica Stuttgartensia* by Donald R. Vance; George Athas; Yael Avrahami (2002, May). A Reader's Edition, Hendrickson Publishers.
- Brock, S. (1999). *From Ephrem to Romanos: Interactions between Syriac and Greek in Late Antiquity*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Corley, B., Lemke, S.W., Lovejoy, G.I. *Biblical Hermeneutics: A Comprehensive Introduction to Interpreting Scripture* (2002). S.I.: Broadman and Holman.
- Gossling, *Adrians εἰσαγωγή — aus neu aufgefundenen Handschriften herausg., ubersetzt und erlautert* (1887). Berlin.

- Ketabe Qadise h Ketabe de-Diyatqi Atiqa ve-Hadata (Syriac Bible) by Lee, Samuel* (1826). London: British and Foreign Bible Society.
- Lampe, G.W.H. (1961). *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Liddell, H.G., Scott, R. (1996). *Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon press.
- Martens, P.W. (2017). Adrian's Introduction to the Divine Scriptures, An Antiochene Handbook for Scriptural Interpretation. In *Oxford Early Christian Texts*.
- McLeod, F.G. (2009). Theodore of Mopsuestia, Early Church Fathers. London, New York: Routledge.
- Migne, J.-P. *Patrologiae cursus completus* (1888). T. 98. Series Graeca. Paris.
- Nash, H.S. (1892). The Exegesis of the School of Antioch. A Criticism of the Hypothesis that Aristotelianism was a Main Cause in Its Genesis. *Journal of Biblical Literature*, 11, 22—37.
- Nassif, B. (2002). Antiochene θεωρία in John Chrysostom's Exegesis. In *Ancient & Postmodern Christianity. Paleorthodoxy in the 21st Century*. Downers Grove, Illinois: Inter Varsity Press.
- Septuaginta* (1935 [1971]). Vol. 1, 9th edn., Hrsg. Rahlfs, A. Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt.
- The Greek New Testament* (2000), 4th revised edition. Stuttgart: UBS Publishing house.

Одержано 29.05.2019

REFERENCES

- Biblia Hebraica Stuttgartensia* by Donald R. Vance; George Athas; Yael Avrahami (2002, May). A Reader's Edition, Hendrickson Publishers.
- Brock, S. (1999). *From Ephrem to Romanos: Interactions between Syriac and Greek in Late Antiquity*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Corley, B., Lemke, S.W., Lovejoy, G.I. *Biblical Hermeneutics: A Comprehensive Introduction to Interpreting Scripture* (2002). S.l.: Broadman and Holman.
- Dynnik, V.I. *Literary Encyclopedia: Dictionary of Literary Terms* (1925), vol. 2. Moscow, Leningrad: L.D. Frenkel Publishing house. [=Дынный 1925]
- Gossling, Adrians εισαγωγή — aus neu aufgefundenen Handschriften herausg., ubersetzt und erlautert* (1887). Berlin.
- Ketabe Qadise h Ketabe de-Diyatqi Atiqa ve-Hadata (Syriac Bible) by Lee, Samuel* (1826). London: British and Foreign Bible Society.
- Lampe, G.W.H. (1961). *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Liddell, H.G., Scott, R. (1996). *Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon press.
- Literary Encyclopedia: Dictionary of Literary Terms* (1925), in 2 vols., / ed. by N. Brodskii, A. Lavretskii, E. Lunin, V. Lvov-Rogachevskii, M. Rozanov, V. Cheshichin-Vetrinskii. [In Russian] Moscow, Leningrad: L.D. Frenkel Publishing house. [= Литературная энциклопедия 1925]
- Martens, P.W. (2017). Adrian's Introduction to the Divine Scriptures, An Antiochene Handbook for Scriptural Interpretation. In *Oxford Early Christian Texts*.
- McLeod, F.G. (2009). *Theodore of Mopsuestia, Early Church Fathers*. London, New York: Routledge.
- Migne, J.-P. *Patrologiae cursus completus* (1888). T. 98. Series Graeca. Paris.
- Nash, H.S. (1892). The Exegesis of the School of Antioch. A Criticism of the Hypothesis that Aristotelianism was a Main Cause in Its Genesis. *Journal of Biblical Literature*, 11, 22-37.
- Nassif, B. (2002). Antiochene θεωρία in John Chrysostom's Exegesis. In *Ancient & Postmodern Christianity. Paleorthodoxy in the 21st Century*. Downers Grove, Illinois: Inter Varsity Press.
- Septuaginta* (1935 [1971]). Vol. 1, 9th edn., Hrsg. Rahlfs, A. Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt.
- The Bible, or the Book of Scripture of the Old and New Testament. From the language of Hebrew and Greek into Ukrainian literally translated* (2009), tr. by I. Ogienko, 1962. [In Ukrainian] Kyiv: Ukrainian Bible Society. [=Біблія 2009]

The Greek New Testament (2000), 4th revised edition. Stuttgart: UBS. Publishing house.
Weisman, A.D. *Greek-Russian dictionary* (2006). [In Russian] Moscow: Greco-Latin cabinet of Yu.A. Shichalin. [=Вейсман 2006]

Received 29.05.19

Марія Бойчун

ГЕРМЕНЕВТИКА БІБЛІЙНОГО ТЕКСТУ В АНТІОХІЙСЬКІЙ ШКОЛІ: «ВСТУП ДО БОЖЕСТВЕННИХ ПИСАНЬ» АДРІАНА АНТІОХІЙСЬКОГО

Головною метою дослідження було визначення місця грецьких ревізій Святого Письма в антиохійській екзегетичній практиці на прикладі праці Адріана Антиохійського «Εἰσαγωγή εἰς τὰς θείας γραφάς» («Вступ до Божественних Писань»). Детальний аналіз твору передбачав виокремлення герменевтичної та лінгвістичної проблематики, а також фіксацію мовних особливостей тексту: фонетики, морфології, синтаксису та лексики. Аналіз всіх рівнів мови автора був необхідним для адекватного розуміння тексту та зіставлення біблійних цитувань із наявними ревізіями Святого Письма. Тому специфіку підходу Адріана Антиохійського до сакрального тексту, поняттєвого апарату твору, джерельної бази (різночитання біблійного тексту) дали змогу визначити методи текстуального та контекстуального аналізу, а також порівняльний та статистичний методи.

Результатом дослідження стало доведення гіпотези про наявність у цитуваннях Адріаном біблійних текстів чітких збігів із давньоєврейським текстом та сирійським перекладом, що підкреслює відсутність універсального стандарту Септуагінти, який існував би як кодифікована текстологічна традиція серед представників школи Антиохії. Також підтверджено факт цитування Адріаном біблійного тексту з пам'яті та припущення про можливість самостійного перекладу Святого Письма Адріаном або ж наявність перед ним ревізії тексту, не відомої нам сьогодні. Теза про широкий контекст співіснування текстових традицій, зокрема у V сторіччі, серед представників Антиохійської школи, дістала всебічне обґрунтування.

Ключові слова: герменевтика, текстологічна традиція, Масоретський текст, Пешитта, Септуагінта, Адріан Антиохійський

Maria Boichun

HERMENEUTICS OF THE BIBLICAL TEXT IN THE SCHOOL OF ANTIOCH: ADRIAN'S INTRODUCTION TO THE DIVINE SCRIPTURES

The main purpose of the study was to determine the place of the Greek revisions of the Scripture in Antiochian exegetical practice, on the example of the work of Adrian of Antioch «Εἰσαγωγή εἰς τὰς θείας γραφάς» (“Introduction to the Divine Scriptures”). The detailed analysis of the work envisaged the highlighting of hermeneutic and linguistic issues, as well as the fixation of linguistic features of the text: phonetics, morphology, syntax and vocabulary. An analysis of all levels of the author's language was necessary for an adequate understanding of the text and the comparison of biblical quotations with existing revisions of the Scriptures. Therefore, the method of textual and contextual analysis, comparative and statistical methods allowed to determine the specificity of Hadrian's approach to the sacred text, the conceptual apparatus of his work and the source (divergences of the biblical text).

The hypothesis of the presence in Adrian's citations of clear matches with the Hebrew text and the Syriac translation is proved in this article, which emphasizes the absence of a universal standard LXX that would exist as a codified textological tradition among representatives of the Antioch school. Adrian's quotation from the memory of the biblical text was also confirmed, in the same way as the assumption about the possibility of Adrian's translation of the Holy Scriptures and the option of having an existing revision of the text before him, but unknown to us today. The thesis of the broad context of the coexistence of textual traditions, in particular in the 5th century, among the representatives of the Antioch school, found its comprehensive justification.

Key words: hermeneutics, textual tradition, masoretic text, Peshitta, Septuaginta, Adrian Antioch

Бойчун, Марія — докторант Інституту біблієзнавства Галле-Віттенберзького університету імені Мартина Лютера, Німеччина.

Boichun, Maria — Ph.D. student at the Institute of Biblical Studies at Martin Luther University, Halle-Wittenberg, Germany.
